הרב יהודה זולדן, באר יהודה – בבא קמא, עמ' 121-133

שיעור ט

השווה הכתוב אישה לאיש לכל דינין שבתורה

(בבא קמא יד ע"ב - טו ע"א)

פתיחה
א. מדבורה אין להביא ראיה שאישה כשרה לדון
ב. אישה אינה מצווה לדון או אישה פסולה לדון
סיכום

פתיחה

במשנה (יד ע"ב) נאמר: "והנשים בכלל הנזק". דיני האיש והאישה שווים בנזיקין, כשהיא הזיקה או כשהיא הוזקה. הגמרא (טו ע"א) דנה במקור לכך ש"הנשים בכלל הנזק". בגמרא צוינו שלוש ברייתות שמהן לומדים שדיני אישה שווים לדיני איש:

> מנהני מילי?
>
> אמר רב יהודה אמר רב, וכן תנא דבי רבי ישמעאל: אמר קרא "איש או אשה כי יעשו מכל חטאת" (במדבר ה, ו), השווה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה.[1]
>
> דבי רבי אלעזר תנא: "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם" (שמות כא, א), השווה הכתוב אשה לאיש לכל דינין שבתורה.
>
> דבי חזקיה ורבי יוסי הגלילי תנא: אמר קרא "והמית איש או אשה" (שמות כא, כט), השווה הכתוב אשה לאיש לכל מיתות שבתורה.

נתמקד בברייתא השנייה שבה הובאו דברי דבי רבי אלעזר, שלמד שאישה שווה לאיש בנוגע לדיני ממונות מהאמור בפסוק "לפניהם". במדרש ההלכה (מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי, שמות כא, א) מופיעה דרשה זו בשמם של תנאים אחרים:

> רבי עקיבא אומר: לפי שאין מפורש בדינין אלא איש, אשה מנין? תלמוד לומר: "ואלה המשפטים".
>
> רבי ישמעאל אומר: כל אחד ואחד מתרבה במקומו.[2]
>
> רבי יוסי הגלילי אומר: הרי הוא אומר: "איש או אשה כי יעשו מכל חטאות" (במדבר ה, ו) השווה הכתוב אשה לאיש לכל דינין שבתורה.

---

1 במדרש ההלכה (מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מסכתא דנזיקין פרשה ו) נאמר בשם רבי ישמעאל ורבי יאשיה: "'וכי יריבון אנשים' (שמות כא, יח). אין לי אלא אנשים, נשים מנין? היה רבי ישמעאל אומר: הואיל וכל הנזקים שבתורה סתם, ופרט הכתוב באחד מהם שעשה בו נשים כאנשים, אף פורט אני לכל הנזקים שבתורה לעשות בהם נשים כאנשים. רבי יאשיה אומר: 'איש או אשה' (במדבר ה, ו) למה נאמר? אלא לפי שהוא אומר 'וכי יפתח איש בור' (שמות כא, לג), אין לי אלא איש, אשה מנין? תלמוד לומר: 'איש או אשה', השווה הכתוב אשה לאיש לכל הנזקין שבתורה".

2 בתוספתא (בבא קמא ו, ז) נזכרו דברים דומים בשם התנאים הללו בנוגע לכך שכל בעלי החיים – בהמה חיה ועוף, מועד משלם נזק שלם ותם משלם חצי נזק. על המקור לדין זה: "רבי עקיבא אומר: כל אחד ואחד יתרבה במקומו", ורבי יוסי אומר משום רבי ישמעאל שיש ללמוד זאת ממלאכות שבת, שיש להשבית את כל סוגי בעלי החיים.

דרשת דבי רבי אלעזר היא דרשתו של רבי עקיבא. רש"י (ד"ה לפניהם) כתב: "לפניהם – כולן בכלל", והרב יוסף חביבא (נימוקי יוסף, ו ע"א בדפי הרי"ף) הרחיב: "'ואלה המשפטים אשר תשים' לאותן העומדים על הר סיני, והרי הנשים בכלל". מכאן שדיני ממונות שווים לכל ישראל, אנשים ונשים.

א. מדבורה אין להביא ראיה שאישה כשרה לדון

על הלימוד של דבי רבי אלעזר שאלו תוספות (ד"ה אשר תשים):

> תימה הא "לפניהם" לא איירי אלא בכשרים לדון, דכן דרשינן בפרק בתרא דגיטין (דף פח: ושם) "לפניהם" ולא לפני הדיוטות, ואשה פסולה לדון דתנן בפרק בא סימן (נדה דף מט: ושם) "כל הכשר לדון כשר להעיד", ואשה פסולה להעיד כדאמרינן בהחובל (לקמן דף פח.) ובפרק שבועת העדות (שבועות דף ל.)?
>
> וי"ל דההיא דפרק בא סימן (נדה ד' מט:) באיש איירי, כלומר כל איש הכשר לדון כשר להעיד.
>
> ומדכתיב "היא שופטה את ישראל" (שופטים ד, ד) בדבורה, אין להביא ראיה דאשה כשירה לדון, דשמא היו מקבלין אותה עליהם משום שכינה.

שאלת תוספות היא שמהמילה "לפניהם" לומדים שיש לדון רק בפני הכשרים לדון. אישה פסולה לדון כי מי שכשר לדון כשר גם להעיד, והואיל ואישה פסולה להעיד ממילא היא פסולה לדון?

דברי תוספות ש"אשה פסולה לדון" הם בשלב השאלה שבה ביקשו תוספות להוכיח את הנחתם שאישה פסולה לדון. תשובת תוספות היא שכוונת המשנה (נדה שם) לומר שכל איש שכשר לדון כשר להעיד, אך אין זה בא לשלול את האפשרות שאישה תדון. הר"ן (גיטין מט ע"ב מדפי הרי"ף) כתב: "ותירצו בזה... באיש בלחוד מיירי, דכל איש הכשר לדון כשר להעיד, אבל אשה כשרה לדון אף על פי שפסולה להעיד". הר"ן לא כתב זאת באופן ברור בשם התוספות. הרש"ש בסוגייתנו הבין כך את מסקנת תוספות בשלב זה: "ורצה לומר דלעולם אשה כשרה לדון".

תוספות (נדה נ ע"א ד"ה כל) שאלו והשיבו כמו תוספות בסוגייתנו, וכתבו תירוץ נוסף: "נהי דבנידונין הוי אשה בכלל, מכל מקום בדיינים אין אשה בכלל". לדבריהם, "השווה הכתוב אשה לאיש לכל דינין שבתורה" – הכוונה היא שדיני האיש והאישה שווים בנזיקין, כשהיא הזיקה או כשהיא הוזקה, אך אין הכוונה שאישה תהיה דיין.

בתוספות בסוגייתנו ובדברי תוספות במקומות אחרים,[3] וכן ראשונים נוספים, כתבו שמהמסופר על דבורה הנביאה ניתן ללמוד שאישה דנה: "והיא יושבת תחת תמר דבורה בין הרמה ובין בית אל בהר אפרים, ויעלו אליה בני ישראל למשפט" (שופטים ד, ה). במדרש הגדול (דברים כא, י) נאמר על דבורה ששימשה כדיין:

> זה הוא שאמר הכתוב "אם תחנה עלי מחנה לא ייירא לבי אם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח" (תהלים כז, ג). אמר דויד לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, אם יתכנסו עלי אומות העולם מחנות מחנות אין אני מתירא מהן, ולא מזדעזע מפניהן, מפני מה? מפני ההבטחה שהבטחתני ואמרת, "מצאתי דוד עבדי בשמן קדשי משחתיו" (שם פט, כא). דבר אחר: מפני מה? מפני שאני בוטח בזאת, שנאמר "בזאת אני בוטח", ואין זאת אלא תורה, שנאמר "וזאת התורה" (דברים ד, מד). ומנין שכן הוא? הרי הוא אומר "ויהי המלך דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו" (שמואל ב ח, טו), וסמיך ליה "ויואב בן צרויה על הצבא" (שם ח, טז). לפי דרכינו למדנו שכל העוסק בתורה ומוציא הדין לאמתו, הקדוש ברוך הוא לוחם מלחמתו ומפיל אויביו לפניו... וכן דבורה לפי שהיו ישראל שומעין ממנה את

---

3 התשובות הללו מופיעות בדברי תוספות במקורות הבאים, אם כי לא בכל מקום מופיעות כל התשובות: יבמות מה ע"ב תוד"ה מי; גיטין פח ע"ב תוד"ה ולא; שבועות כט ע"ב תוד"ה שבועת; נדה נ ע"א תוד"ה כל הבשר.

> הדין, שנאמר "ויעלו אליה בני ישראל למשפט" (שופטים ד, ה), מיד שלחה "לברק בן אבינעם מקדש נפתלי ותאמר אליו הלא צוה ה' אלהי ישראל" (שם ו). והיכן צוה? אמר רבי תנחום: כך דרשה דבורה. כל זמן שישראל שומעין לדייניהן ועושין ודנין דין אמת לאמתו, הקדוש ברוך הוא נלחם מלחמותיהן ומפיל שונאיהן, שכך כתוב בתורה "ודרשו השופטים היטב" (דברים יט, יח), מה כתיב אחריו? "כי תצא למלחמה על איביך ונתנו ה' אלהיך בידך" (דברים כא, י).[4]

התוספות וראשונים נוספים הסבירו מדוע אין ללמוד מדבורה שאישה דנה. נעיין בחלק מהמקורות הללו.

[א] עם ישראל קיבל על עצמו את דבורה כשופטת

שני הסברים בראשונים למשמעות קבלה זו. יש שכתבו: "שמא היו מקבלין אותה עליהם משום שכינה" (טו ע"א תוד"ה אשר); "לפי שהיתה נביאה היו מקבלים אותה עליהם" (שבועות כט ע"ב תוד"ה שבועת; תוספות רא"ש שבועות ל ע"א, ונידה מט ע"ב). "לפי שהיתה נביאה" – לפי תוספות (יבמות יד ע"א ד"ה רבי יהושע) יש מצבים שבהם נביא רשאי לפסוק הלכה על פי נבואה, וייתכן שגם הראשונים שהסבירו שקיבלו את דבורה בשל נבואתה סברו כך.[5] אך הרמב"ם חלק ולפיו נביא איננו פוסק הלכה בשום מקרה על פי נבואה.[6] אך גם לפי הרמב"ם ניתן להסביר כדברי התוספות, שבשל מעמדה המיוחד כנביאה קיבלו אותה עליהם כשופטת, אך דבורה לא פסקה הלכה על פי נבואה.[7]

ראשונים אחרים (ריטב"א שבועות ל ע"א, וכן רשב"א, ר"ן ונימוקי יוסף שם) כתבו שהם קיבלו אותה כמו שניתן לקבל כל אדם שיהיה שופט: "קבלוה עליהם לדין, שהמקבל עליו לדין ולעדות קרוב או פסול דינו דין ועדותו עדות, כדאיתא בפרק דיני ממונות" (סנהדרין כד ע"א). שם מדובר על קבלה כשמדובר על דיני ממונות, אך לא כשמדובר על דיני נפשות או בענייני איסור והיתר. הרשב"א (טו ע"א) כתב באופן כללי: "בשקבלוה עליהם".

נראה שההסברים הללו משלימים זה את זה. "בשל נביאותה" זה מענה לשאלה מדוע עם ישראל קיבלו אותה, וקבלתה כמו אדם שמקבל את אחד מקרוביו כדיין בדיני ממונות – זה מענה לשאלה מדוע קבלה כזו יעילה מבחינה משפטית.

---

4 מדרש הגדול הוא מדרש מאוחר שנערך על ידי הרב דוד בן עמרם עדני. בזוהר (פרשת ויקרא, דף יט ע"ב) כתוב: "'היא שופטה את ישראל בעת ההיא', ווי לדרא דלא אשתכח בהו מאן דדאין לעמא אלא חד נוקבא".

5 כך משמע גם מדברי הרב יוסף אלבו (ספר העיקרים א, יח; ג, יט); הרב מנחם המאירי (הקדמה לפרקי אבות) כתב: "לפעמים היתה הנבואה מברכת להם כל תעלומה".

6 הרב משה רבקש (באר הגולה, חושן משפט סי' ז, ד ס"ק י) כתב: "אי נמי, על פי השכינה שאני. ואף על גב דלא בשמים הוא? שאני הכא דהוראת שעה היתה". המהר"ץ חיות (טו ע"א) שאל: "היכי היתה רשאי לדון על פי הדיבור?", הרי אסור לחכם להורות ולדון על פי נבואה. אכן אמירה זו מתאימה לשיטת הרמב"ם (הל' יסודי התורה ט, א, ד; הקדמה למשנה [מהד' הר"י שילת] עמ' כט), שנביא אינו רשאי לפסוק הלכה על בסיס נבואה. הראי"ה קוק (אגרות הראיה, א, אגרת קג [עמ' קכג-קכד]) ציין למחלוקת התוספות והרמב"ם: "כי הך כללא ד'לא בשמים היא' יש בו כמה הררים גדולים. אע"פ ששיטת הרמב"ם היא (ביסודי התורה ט, א, ד) דאין שיכות לנבואה לענין הלכה, מ"מ הלא שיטת תוס' (יבמות יד ע"א ד"ה רבי, ועוד כמה מקומות) היא דאין זה כלל גדול, ופשוט שהיו לכלל זה גם כן יוצאים, והיתה הנבואה מעולם פועלת גם כן על הליכות תורה שבע"פ". עוד בהרחבה: הראי"ה קוק, עץ הדר השלם, אות לד (עמ' קסג-קסד), ובמקורות נוספים שצוינו שם בהערה 8.

7 במדרש (קהלת רבה, פרשה ב, א, ד"ה כנסתי) נאמר: "'עשיתי לי שרים ושרות' (קהלת ב, ח) אלו התוספתות (=משוררים זכרים, משוררות נקבות), 'ותענוגות' (שם) אלו האגדות שהן ענוגי של מקרא, 'שדה ושדות' (שם) דיינין זכרים ודיינות נקבות". הרב חיים דוד הלוי (שו"ת עשה לך רב, ח סי' עט; [שו"ת מים חיים, א סי' ע]) כתב: "...מעתה יתכן שהמדרש הנ"ל סובר שנשים כשרות לדון, או ששלמה ומועצתו קבלו נשים אילו כדיינות, וקבלה ודאי שמועילה, והכל כשרים לדון בקבלה. וקבלת גדולי הקהל מספיקה ואין צורך שכל העומדים לדין יקבלו עליהם".

[ב] "על פי הדיבור שאני"

התוספות (יבמות מה ע"ב ד"ה מי לא) כתבו: "אי נמי על פי הדיבור שאני".[8] בדרך כלל אין אישה מתמנה להיות דיין, אך כאן מינויה היה על פי הדיבור – הוראה שמימית מיוחדת, וכפי שכתב רש"י (חולין ה ע"א ד"ה על פי הדיבור שאני) בהקשר אחר: "שהקב"ה התירו לפי שעה".

[ג] דבורה לימדה את ההלכה, והדיינים דנו על פיה, אך לא פסקה הלכה למעשה

הרשב"א (טו ע"א) כתב: "דשמא לא שהיא בעצמה דנה, אלא שמלמדת להם, ודנין על פיה". באופן קצר יותר כתב הרא"ש (תוספות הרא"ש, קידושין לה ע"א, נדה מט ע"ב; ראי"ש, שבועות ג, ב): "ודבורה מלמדת דייני ישראל". תלמיד ר"ת (טו ע"א) כתב: "שהיתה מלמדת משפטים לישראל". כדי ללמד משפטים לאחרים, לדיינים או לכל ישראל, יש ללמוד הרבה תורה. גם כדי להשיג נבואה יש ללמוד הרבה תורה, כאמור בגמרא (שבת צב ע"א): "אין השכינה שורה אלא על חכם גבור ועשיר ובעל קומה". אכן מדבורה נלמד במדרש (תנא דבי אליהו רבה, פרשה י) על יכולתן של נשים ללמוד תורה ולהגיע להשגות גדולות:

> "ודבורה אשה נביאה" (שופטים ד, ד). וכי מה טיבה של דבורה שהיא שפטה את ישראל ומתנבאת עליהם, הלא פנחס בן אלעזר עומד? מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ, בין גוי ובין ישראל, בין איש ובין אשה, בין עבד בין שפחה, הכל לפי מעשה שעושה – כך רוח הקודש שורה עליו.

הכול יכולים להשיג נבואה, ובלבד שיכינו עצמם למעלה זו. נראה שמדרש זה הוא המקור לדברי רמב"ם (הל' יסודי התורה ד, יג) בנוגע ללימוד פרדס – הדברים העמוקים שבתורה: "...שהן מיישבין דעתו של אדם תחלה, ועוד שהם הטובה הגדולה שהשפיע הקדוש ברוך הוא ליישוב העולם הזה כדי לנחול חיי העולם הבא". הרמב"ם סיים את ההלכה: "ואפשר שידעם הכל, קטן וגדול, **איש ואשה**, בעל לב רחב ובעל לב קצר". אמנם הרמב"ם לא כתב את אותם ביטויים כפי שהם במדרש, אך בשל הדמיון למדרש, נראה שזה המקור לדבריו.

אמנם אישה פטורה ללמוד תורה (קידושין כט ע"ב; רמב"ם הל' תלמוד תורה א, א) ואב פטור מללמד את בתו תורה (סוטה כא ע"ב; רמב"ם שם א, יג), אך אישה רשאית ללמוד תורה, ולהגיע להישגים גבוהים עד דרגת נבואה, ובשל ידיעותיה הרבות בתורה היא תוכל גם ללמד תורה לאחרים – דיינים ולכל ישראל.[9]

[ד] דבורה הנהיגה אך לא שפטה ודנה

הרשב"א (שבועות ל ע"א) כתב:

> וא"ת והא כתיב 'היא שופטה את ישראל'? יש לומר דלא שופטת ממש, אלא מנהגת כשופטים ששפטו את ישראל, ואף על גב דאמרינן בספרי (דברים פיסקא קנז): "'שום תשים עליך מלך' (דברים יז, טו)

---

8 כך כתב גם הרדב"ז (הל' מלכים א, ה).

9 שבע נביאות היו לישראל: אביגיל, אסתר, דבורה, חולדה, חנה, מרים שרה (מגילה יד ע"א-ע"ב). על חולדה הנביאה כתוב שהייתה "יושבת בירושלים במשנה" (מלכים ב כב, יד). רש"י (שם) כתב: "במשנה היתה לומדה התורה שבע"פ לזקנים שבדור והיא היא המשנה, במשנה מ'אלה הדברים' עד 'לעיני כל ישראל' וכן כל הדברים הנכפלים בתורה דרשה ברבים וגלתה העונשים והגלויות הנכפלים לעוברים על סודו ורמזי התורה סוד מישרים". מתפילת חנה למדו חכמים הלכות בענייני תפילה (ברכות לא ע"א-ע"ב). יש נשים נוספות שאמנם לא היו נביאות, אך הן למדו תורה והיו תלמידות חכמים, "בנות צלפחד – חכמניות הן, דרשניות הן" (בבא בתרא קיט ע"א), ונשים נוספות בימי תנאים ואמוראים ולאורך כל הדורות. על לימוד תורה לנשים נכתב רבות ולא נאריך בזה, אך מכאן שנשים שלמדו תורה הגיעו להשגות רוחניות גבוהות. הרב מרדכי אליהו ("מינוי אשה לתפקיד ציבורי", תחומין ז, עמ' 518) כתב שלפי תירוץ זה של התוספות "מותר לאשה לפסוק הלכה, ולכן מותר לאשה להורות לתלמידים בבית ספר, ובתנאי שאינם גדולים".

ולא מלכה"? התם לא מינו אותה, אלא היו נוהגין בה כדין מלכה, והיו נוהגים על פיה.[10]

מנהיגותם של השופטים שבספר שופטים באה לידי ביטוי בעיקר בהובלת מלחמות מול פלשתים ואויבים אחרים: "ויקם ה' שופטים ויושיעום מיד שוסיהם" (שופטים ב, טז). לא נזכר עיסוקם בתחום של דינים ומשפטים, אם כי בתוספתא (ראש השנה א, יח) נזכרו בתי הדין של גדעון ויפתח: "...ללמדך שבית דינו של ירובעל גדול לפני המקום כבית דינו של משה, ובית דינו של יפתח גדול לפני המקום כבית דינו של שמואל". כמו כן נזכר "בית דינו של יעבץ" (יומא פ ע"א), הוא עתניאל בן קנז.

יש שתי משמעויות למילה שופט: פוסק דין ומשפט, מנהיג.

פוסק דין ומשפט: "שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך... ושפטו את העם משפט צדק. לא תטה משפט... צדק צדק תרדף" (דברים טז, יח-כ) – זו המצווה למנות שופטים שיפסקו דינים והלכות ויעשו צדק בין אנשים.

מנהיג – עם ישראל ביקש משמואל הנביא למנות להם מלך שינהיג אותם: "ויאמרו אליו הנה אתה זקנת ובניך לא הלכו בדרכיך, עתה שימה לנו מלך **לשפטנו** ככל הגוים" (שמואל א ח, ה). השורש שפ"ט הוא מלשון שבט, מנהיגות. "לא יסור שבט מיהודה" (בראשית מט, י), "שבט מושלים" (ישעיהו יד, ו), ועוד. על שבט במובן של משפט, ניתן ללמוד מהקבלה בין פסוקים: "בכל אשר התהלכתי בכל בני ישראל, הדבר דברתי את אחד **שבטי** ישראל אשר צויתי לרעות את עמי את ישראל לאמר למה לא בניתם לי בית ארזים" (שמואל ב ז, ז); "בכל אשר התהלכתי בכל ישראל הדבר דברתי את אחד **שפטי** ישראל אשר צויתי לרעות את עמי לאמר למה לא בניתם לי בית ארזים" (דברי הימים א יז, ו).[11]

נראה שלזה התכוון הרשב"א שדבורה לא שפטה כדיין בבית דין "אלא מנהגת כשופטים ששפטו את ישראל". "היא שופטה את ישראל" – הנהיגה את ישראל כשופטים האחרים. "ויעלו אליה ישראל למשפט" – עלו אליה כדי לקבל את מנהיגותה. היות "שאין דרכה של אשה לעשות מלחמה" (קידושין ב ע"ב), וודאי שלא להוביל מלחמה, היא קראה לברק בן אבינועם שיעמוד בראש. הרשב"א הקשה עוד: "ואף על גב דאמרינן בספרי (דברים פיסקא קנז): 'שום תשים עליך מלך (דברים יז, טו) ולא מלכה'?", ומכאן שהוא הבין שלשופטים שבספר שופטים יש מעמד של מלך.[12] על כך השיב הרשב"א שהעם לא מינה את דבורה לשופטת – מלכה, אבל בפועל קיבל את מנהיגותה ועשה כפי שהיא הורתה.[13]

---

10 דברים דומים כתבו גם הריטב"א, הר"ן ונימוקי יוסף שבועות שם. הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, קידושין לה ע"א) כתב: "ומה שנסתייעו מדבורה, לא היה אלא מתורת אדנות ושלטנות מצד מעלה יתרה שהיתה לה, ומכל מקום כל מעשיה על פי דיינין נעשים אלא שאף היא היתה במעמדם".

11 כך הסביר רבי אברהם בן הרמב"ם (שמות יח, כב).

12 הרב יצחק אברבנאל (הקדמה לספר שופטים) האריך בהגדרת סמכויות שופט – אילו מהן כסמכויות מלך. הראי"ה קוק (שו"ת משפט כהן סי' קמד, אות טו, עמ' שלז-שלח) כתב בנוגע למעמדם של מנהיגים שאינם מלכים: "נראה שגם כל שופט שקם בישראל דין מלך יש לו, לענין כמה משפטי המלוכה, וביחוד למה שנוגע להנהגת הכלל... מ"מ הסברא קימת, דלענין משפט המלוכה, שנוגע להנהגת הכלל, ודאי גם שופטים מוסכמים ונשיאים כלליים במקום מלך הם עומדים". ראה בספרי: "להעמיד להם מלך", באר יהודה – סנהדרין, עמ' 441-458.

13 על בחירה והנהגה ציבורית של נשים נכתב רבות ולא נאריך בזה, אך מכאן שאישה יכולה ורשאית להנהיג את עם ישראל. הרב צבי יהודה הכהן קוק (שיחות הרב צבי יהודה – חומש שמות, עמ' 172-173; שיחות הרב צבי יהודה – אישים, "דבורה", עמ' 156-159) למד מהמסופר על דבורה הנביאה ומדברי התוספות שצוינו לעיל, על מנהיגות ציבורית בת זמננו של נשים – חברת כנסת וראש ממשלה. הראי"ה קוק ("על בחירת נשים", מאמרי הראיה, עמ' 189-194) התנגד שנשים תהיינה שותפות בבחירות – שיבחרו ושייבחרו – בבחירות למוסדות השלטון העצמי של היהודים בארץ. בדבריו שם כתב (עמ' 189): "בתורה בנביאים ובכתובים, בהלכה ובאגדה, הננו שומעים קול אחד, שחובת עבודת הציבור הקבועה מוטלת היא על הגברים ש'האיש דרכו לכבש ואין האשה דרכה לכבש' (יבמות סה ע"ב), ושתפקידים של משרה, של משפט, ושל עדות אינם שייכים לה, ו'כל כבודה בת מלך פנימה' (תהלים מה, יד)". הרב צבי יהודה הכהן קוק (שיחות הרב צבי יהודה – בנין הבית, עמ' 54-55) הדגיש שאביו הראי"ה קוק "התנגד לשתף נשים בסדרי בחירה" אך לא השתמש במילה "אסור" בהקשר לזה.

ב. אישה אינה מצווה לדון או אישה פסולה לדון

התוספות (יבמות מה ע"ב ד"ה מי; גיטין פח ע"ב ד"ה ולא; שבועות כט ע"ב ד"ה שבועת העדות) כתבו: "וכן יש בירושלמי: 'מעתה שאין האשה מעידה אינה דנה'". כוונתם לירושלמי (יומא ו, א; שבועות ד, א; סנהדרין ג, ט) שם למדו מגזרה שוה שאישה אינה מעידה, ומאחר שאינה מעידה היא גם אינה דנה:

> נאמר כאן "שני" ["על פי שני עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר" (דברים יט, טו) או: "ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה'" (דברים יט, יז)], ונאמר להלן "וישארו שני אנשים [במחנה שם האחד אלדד ושם השני מידד]" מה להלן אנשים ולא נשים, אף כאן אנשים ולא נשים ולא קטנים. הרי למדנו שאין האשה מעידה, מעתה אין האשה דנה.[14]

הפסוק "על פי שני עדים" עוסק בעדים ובהקשר של עדים זוממים, והפסוק "ועמדו שני האנשים" עוסק בבעלי דין. ניתן לפרש את דברי הירושלמי "אין האשה מעידה, ואין האשה דנה", שאישה אינה מצווה להעיד ואינה מצווה לדון, אך היא איננה פסולה לדון. אך התוספות (נדה נ ע"א ד"ה כל) כתבו: "ובירושלמי פוסל אשה לדון". המהר"ם (נדה שם) הסביר את התוספות:

> ועיקר ראיית התוס' מהא דמסיים בירושלמי בהדיא "מעתה שאין אשה דנה", אם כן שמע מינה בהדיא שהירושלמי סבירא ליה דאשה פסולה לדון. והטעם דירושלמי הוא משום דכיון דפסולה להעיד פסולה לדון, מדתנן "כל הכשר לדון כשר להעיד".[15]

הראי"ה קוק (באר אליהו, חושן משפט סי' ז, עמ' סח-סט) העיר על דברי המהר"ם:

> ולפי זה לפי דעת הסוברים שסומא כשר לדון, אע"פ שפסול להעיד, יהיה גם הדין דפסול אשה לדון אינו מוכרח... אמנם לפי גירסתנו בירושלמי... שתי דרשות הן. שמאחת מרבינן פסול אשה לדון, ומהשנית הפסול שלה להעיד, ואינן סותרות זה את זה... ויהיה זה הדין מוסכם... גם אם נאמר שאפשר לפרש כל איש הכשר לדון כשר להעיד ובאשה לא קמיירי, אבל דברי הירושלמי מכריעים לפסול את האשה לדון.

הראי"ה קוק העיר שבנוגע לסומא למשל, יש הסוברים שסומא כשר לדון אך פסול להעיד, וכך ניתן היה לטעון בנוגע לאישה. אך לדבריו יש בירושלמי שתי דרשות. האחת שאישה פסולה להעיד, והאחרת שאישה פסולה לדון.

הרמב"ם (ספר המצוות, הקדמה למניין המצוות) כתב:

> וידוע שאין הנשים דנות ולא מעידות... וכל מצוה שהיא תלויה בבית דין או בעדים... לא אצטרך שאומר בה וזאת אין הנשים חייבות בה. כי זה תוספת הדבור אין בו צורך.

מדברי הרמב"ם משמע שאישה אינה חייבת להעיד או לדון, אך אין היא פסולה. אמנם בנוגע לעדות פסק הרמב"ם (הל' עדות ט, ב): "נשים פסולות לעדות מן התורה שנאמר 'על פי שנים עדים' (דברים יז, ו) לשון זכר ולא לשון נקבה". הכסף משנה (שם) ציין גם את מדרש ההלכה (ספרי דברים פיסקא קצ) שבו כתוב:

---

14 בתוספות (יבמות מה ע"ב ד"ה מי; גיטין פח ע"ב ד"ה ולא) הפנו לדברי הירושלמי הללו אך ללא פרשנות. כך גם הרא"ש (שבועות ג, ב).

15 גם בבבלי (בבא קמא פח ע"א; שבועות ל ע"א) נזכר שאישה פסולה לעדות, וכפי שציינו תוספות בסוגייתנו (טו ע"א ד"ה אשר). בפסקי תוספות (נדה אות פה) כתוב: "אשה פסולה לדון ולהעיד". אחרונים רבים דנו בדברי התוספות הללו ובמסקנתם מהירושלמי (שולחן ערוך חושן משפט, סי' ז, עיר שושן ס"ק ה; סמ"ע ס"ק י; תומים ס"ק ה), ועוד.

"'ועמדו שני האנשים' נאמר כאן 'שני' ונאמר בעדות 'על פי שנים עדים', מה כאן אנשים אף להלן אנשים, מכאן שאין האשה כשרה להעיד".[16]

בנוגע לאישה דיין כתב הרמב"ם (הל' מלכים א, ה):

> אין מעמידין אשה במלכות שנאמר "[שום תשים] עליך מלך" (דברים יז, טו) ולא מלכה, וכן כל משימות שבישראל אין ממנים בהם אלא איש.

מקור דברי הרמב"ם במדרש ההלכה (ספרי דברים פיסקא קנז): "'מלך' ולא מלכה", "'אחיך' – ולא מאחרים", ובהמשך: "'איש נכרי' (שם), מיכן אמרו האיש ממנים פרנס על הציבור, ואין ממנים האשה פרנסת על הצבור". הרמב"ם ציין רק את הפסוק שממנו למדו שאין אשה מתמנה למלכה, אך לא ציין מקור שממנו למדו שאין אישה מתמנה למשימות אחרות. הרמב"ם גם לא פירט באילו משימות מדובר. נראה שהסתמך על מה שכתב בהלכה קודמת (שם ד):

> אין מעמידין מלך מקהל גרים... ולא למלכות בלבד אלא לכל שררות שבישראל, לא שר צבא לא שר חמשים או שר עשרה, אפילו ממונה על אמת המים שמחלק ממנה לשדות, ואין צריך לומר דיין או נשיא שלא יהא אלא מישראל, שנאמר "מקרב אחיך תשים עליך מלך" כל משימות שאתה משים לא יהו אלא "מקרב אחיך".[17]

הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, חושן משפט ז, ד) כתב על דברי הרמב"ם (הלכה ה) "וכן כל משימות...":

> אשה פסולה לדון מפני שהיא פסולה לכל התמנות שנאמר "שום תשים עליך... מקרב אחיך" כל שימות שאתה משים, היינו כל מיני התמנות, לא יהא אלא איש, דהא "מקרב אחיך" כתיב, ולא מקרב אחיותיך.

לפי ערוך השולחן, הרמב"ם כלל את האיסור למנות אישה לדיין במסגרת ההלכה "וכן כל משימות שבישראל אין ממנים בהם אלא איש", וכתב שהדין נלמד מדרשת פסוק "'אחיך' – ולא אחיותיך".[18] על דברי ערוך השולחן הללו כתב הרב מנשה קליין (שו"ת משנה הלכות, ז סי' רנד): "והוא פלא שעשה לעצמו דרשא שלא נמצא בחז"ל, וכבר תמהו עליו". נראה שערוך השולחן הבין שההלכה בנוגע לאישה מבוססת על הדין לגבי גר, ושם נדרש הפסוק "מקרב אחיך". נראה עוד להציע שערוך השולחן התכוון לומר שהרמב"ם ביסס את דבריו על האמור במדרש ההלכה (שם): "'אחיך' – ולא מאחרים", וממילא גם לא אחיותיך. נראה אפוא שערוך השולחן כתב זאת כפירוש ולא כציטוט דרשת פסוק שאכן איננה מופיעה בחז"ל.

הריא"ה הרצוג (תחוקה לישראל על פי התורה, א, עמ' 43-46) כתב שיש הבדל משמעותי בין הרמב"ם לבין התוספות בשאלה מדוע אין ממנים אישה לדיין. לפי הרמב"ם הנימוק הוא דרשת הפסוק "שום תשים עליך מלך" – יש למנות איש לכל המשימות ולא אישה, וממילא קבלה של הציבור איננה מועילה. לעומת זאת, התוספות התבססו על האמור בבבלי ובירושלמי, שם נאמר שכשם שאישה פסולה להעיד כך היא פסולה

---

16 הכסף משנה (שם) שאל מדוע לא נימק הרמב"ם כאמור בספרי, והעיר על הנימוק ברמב"ם: "והראיה שהביא אינה נוחה לי, שהרי כל התורה בלשון זכר נאמרה".

17 הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, יורה דעה, ב, סי' מד) כתב: "לא ידוע לי בעניי מקום לדבריו, דבספרי שציין הכסף משנה והרדב"ז ומגדל עז, לא הוזכר אלא מלך ולא מלכה, אבל דין כל משימות שלא יהיו נשים לא הוזכר שם. וצריך לומר דהוא סברת עצמו כמו שדרשינן לכל משימות שלא יהיו אלא מקרב אחיך ביבמות דף מ"ה, דרשינן נמי כל הדינים שבפרשה שנאמר על מלך גם לכל משימות שהוא גם לזה שנאמר בספרי מלך ולא מלכה שה"ה לכל משימות שלא ממנים אשה". כך כתב גם הרב חיים דוד הלוי (שו"ת מים חיים, א, סי' ע). כאמור המשך הספרי הוא כנראה המקור.

18 הרב אפשטיין (שולחן ערוך העתיד, הל' מלכים סי' עא, ט) כתב שאישה פסולה לדון, אך לא כתב נימוק ברור.

להיות דיין, אלא שבמצב כזה קבלה מועילה.[19] אכן כדברינו, הרמב"ם התבסס על הדרשה במדרש ההלכה "'אחיך' – ולא מאחרים", וכן במה שכתב על מינוי גר, ולא התבסס על האמור בבבלי ובירושלמי, מאחר שאמנם נזכר בבירור שאישה פסולה לעדות, אך לא נאמר במפורש שהיא פסולה לדון. דברי התוספות (נדה נ ע"א ד"ה כל הכשר): "ובירושלמי פוסל אשה לדון", הם פרשנות לירושלמי.

יש לדייק עוד שהרמב"ם לא כתב שאישה פסולה לדון. הרמב"ם כתב ש"אין ממנים". מי הם שאינם ממנים? הרמב"ם (שם ג) כתב על אופן מינוי מלכים: "אין מעמידין מלך בתחילה אלא על פי בית דין של שבעים זקנים ועל פי נביא, כיהושע שמינהו משה רבינו ובית דינו, וכשאול ודוד שמינם שמואל הרמתי ובית דינו". הרמב"ם כתב "בתחילה" וניתן לפרש זאת בשתי משמעויות: [א] לכתחילה – מינוי מלך על ידי נביא וסנהדרין הוא המצב הראוי והאידיאלי. [ב] בהתחלה – כאשר מתחילה שושלת חדשה אזי המינוי הוא על ידי נביא וסנהדרין.[20] בכל מקרה הפנייה היא אל העומדים בראש בית הדין שבכל דור, כמו משה רבנו, שמואל הנביא וכדומה, שהם לא ימנו אישה למלכה או לכל שררה אחרת כמו דיין. אך מכאן שאם הציבור מעוניין באישה שתנהיג או תהיה דיין, הדבר מותר. הבנה זו דומה לדברי הראשונים שצוינו לעיל, שמותר לקבל אישה כדיין כמו שמקבלים קרוב ופסול.[21]

בספר החינוך (מצוה עז: "שלא ילמד חובה מי שלימד זכות תחילה בדיני נפשות") כתב:

> ונוהגת מצוה זו בזכרים, אבל לא בנשים, שאינן דנות כמו שאמרנו למעלה בהרבה מקומות.[22] ולא יקשה בעיניך מה שכתוב בדבורה הנביאה "היא שופטה את ישראל"? [א] שאפשר לנו לתרץ שלא היה הדין נחתך על פיה, אבל היתה אשה חכמה ונביאה והיו נושאים ונותנים עמה אפילו בדברים של איסור והיתר ודינין גם כן, ולכן כתוב עליה "היא שופטה את ישראל". [ב] או נאמר שקבלוה לדון עליהם ראשי ישראל ואחריהן כל אדם ידון על פיה, דבקבלה ודאי הכל כשרים, דכל תנאי שבממון קיים (ירושלמי כתובות ט, א).
>
> ומכל מקום כל זה שאמרנו שאינן דנות הוא כדעת קצת המפרשים, וכדעת הירושלמי (שבועות ד, א; סנהדרין ג, ט), שכן נמצא שם מפורש, אבל לדעת קצת מן המפרשים כשרות הן לדון, ואמרו כי מקרא מלא הוא שנאמר "היא שופטה"... והנראה מן הדברים ומן הסברא שאינן בתורת דין, כדאיתא בירושלמי וכדמשמע לפי גמרין דרך פשיטות.

החינוך לא ציין מי הם "קצת מן המפרשים" שסברו שנשים כשרות לדון, והסיק כדברי הירושלמי שנשים "אינן בתורת דין", אך לא כתב שנשים פסולות לדון. במקום אחר (מצוה קנב) כתב החינוך שאסור לחכם להורות בעת שהוא שיכור, "וכן באשה חכמה הראויה להורות", ומכאן שהוא סבר שיש מצבים שבהם אישה דנה או לפחות פוסקת הלכה.[23]

---

19 גם הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, יורה דעה, ב, סי' מד) כתב שתוס', הרא"ש, הריטב"א וראשונים נוספים חלקו על הרמב"ם בנוגע לסיבה שבגינה אין אישה דנה.

20 ראה בהרחבה בספרי, לעיל הערה 12.

21 הרב נחום רבינוביץ (יד פשוטה, הל' מלכים א, ה [עמ' שעה]) דייק מלשון הרמב"ם שכתב: "וכן כל משימות שבישראל אין ממנין בהן אלא איש". לפיו, המילה "וכן" משמעותה "שעל אף הדמיון בין שאר המשימות למלכות, מכל מקום בשאר משימות ניתן להעמיד אשה אם הציבור מקבל אותה עליהם". דבריו מבוססים על הרמב"ם (פירוש המשנה סוטה א, ט): "אמרו 'וכן', כלומר דמיון... לא שהוא שווה". ראה עוד בדברי הרב נחום רבינוביץ' בהקשר זה (יד פשוטה, הל' יסודי התורה ה, י; הל' עירובין א, א; הל' רוצח א, יד).

22 ספר החינוך חזר על כך בקצרה במצוות נוספות (מט, נח, עד, פא, פב).

23 הרב אברהם צבי הירש אייזנשטט (פתחי תשובה, חושן משפט סי' ז ס"ק ה) ציין לדברי החינוך הללו: "אף דאשה פסולה לדון, מ"מ אשה חכמה יכולה להורות הוראה, וכן מתבאר מהתוספות (נדה נ ע"א ד"ה כל הכשר) לחד שינויא דדבורה היתה מלמדת להם דינים, וכתב זה בספר החינוך".

הרא"ש (תוספות הרא"ש, קידושין לה ע"א) כתב כהסברם השני של התוספות (נדה נ ע"א ד"ה כל), והוסיף עוד: "ד'לפניהם' קאי אדיינים ואנידונים, ולענין נידונים מרבה נשים, אף על גב דפסולים לדון". המילים האחרונות: "ואף על גב דפסולים לדון" הן מדברי הרא"ש, ואילו התוספות (נדה שם) כתבו: "בדיינים אין אשה בכלל", אך לא כתבו שנשים פסולות.

רבנו יעקב בנו של הרא"ש (טור, חושן משפט סי' ז) פסק: "אשה פסולה לדון. ודבורה לא היתה דנה, אלא מלמדת שופטי ישראל". בשולחן ערוך (חושן משפט שם, ד) פסק: "אשה פסולה לדון", ולא הזכיר כלל את האמור על דבורה, אם כי הזכיר את הדיון בעניין מנהיגות דבורה בדבריו בבית יוסף (טור שם). הטור והשולחן ערוך לא נימקו את הדין הזה ולא ציינו את המקורות שלו. נושאי הכלים של הטור והשולחן ערוך כתבו שהדין מבוסס על הירושלמי והמקורות שציינו לעיל. הטור והשולחן ערוך גם לא ציינו את האפשרות לקבל אישה כדיין בדיני ממונות כשם שנידונים יכולים לקבל על עצמם פסיקה גם של כאלו שפסולים לדון. נראה שהם סמכו על דבריהם לעיל (טור ושולחן ערוך, חושן משפט סי' כב, א) שם כתבו את ההלכות בנוגע למצב כזה.[24]

סיכום

"השווה הכתוב אשה לאיש לכל דינין שבתורה" – איש ואישה שהזיקו או שניזוקו דינם זהה. ראשונים דנו אם ההשוואה היא גם בנוגע לאפשרות שאישה תכהן כדיין בבית דין? יש שכתבו שאישה כשרה, ויש שכתבו שאישה איננה "בתורת דיין", אך אם בעלי הדין קיבלו אותה עליהם לדון דיני ממונות, היא רשאית. יש שכתבו שאישה פסולה לדון, ודבריהם מבוססים על הירושלמי שבו נאמר שכשם שאישה איננה מעידה כך גם היא איננה דנה. ניתן להבין שכוונת הירושלמי היא שאישה פטורה מלהעיד ומלדון, אך היו ראשונים שהבינו שכוונת הירושלמי לומר שאישה פסולה לדון, כשם שהיא פסולה להעיד, וכך פסקו הלכה למעשה הטור והשולחן ערוך.

ראשונים עסקו באמור בפסוקים על דבורה הנביאה: "והיא שופטה את ישראל... ויעלו אליה בני ישראל למשפט", שמהם משמע שאישה דנה. ניתן להצביע על שני כיוונים מרכזיים בפירוש הפסוקים: האחד – דבורה הנביאה שימשה כדיין בדיני תורה כי העם קיבל אותה, וקבלתה היא בשל מעמדה המיוחד כנביאה, או מפני שקיבל אותה כמו שניתן לקבל כל אדם, אפילו קרוב או פסול, שידון ויפסוק, אם כי קבלה כזאת יעילה אך ורק בדיני ממונות. כיוון שני הוא שדבורה דנה בשל הוראת שעה מיוחדת "על פי הדיבור". כיוון אחר – דבורה לא שימשה דיין בדיני תורה בהיותה שופטת את ישראל. היא לימדה תורה את הדיינים שבדורה, והם פסקו בעקבות מה שלמדו ממנה. דבורה שפטה את ישראל במובן זה שהיא הנהיגה והובילה את עם ישראל.

24 אחרונים רבים עסקו במינוי אישה לשררה (נוסף על דיון במינויה למלכה). הפניה למקורות רבים בעניין זה ראה בספר: שולחן מלכים, עמ' 150-151.